

malî müesseseleri ele geçirmeleri ve bu kaynakları kendilerine yakın kişilere dağıtarak nüfuzlarını artırdıkları kaydediliyor. Bu dönemde iktalar yeni bir biçim olarak askerî iktalara dönüşmüşlerdir. Bu bölümde Türklerin İslâm'la olan ilişkilerine de değinen müellif, bu konuda tatmin edici bir cevap bulamamakla birlikte, Türk komutanların İslâmî söylemi kullanarak hareketlerini meşrûlaştırmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.

“Sonuç” bölümünde Abbâsî yönetim merkezinin Sâmerâ'dan Bağdat'a aktarılmasının sebepleri üzerinde durulmuştur. Bunlar özet olarak Türk askerlerin hem liderlerine ve hem de halifelere isyan etmeleri ve bunun sonucunda halifelerin birbiri ardınca değişmesi, bir muhafız birliği olarak kurulan bu ordunun zamanla bütün askerî hizmetleri üstlenmesi sebebiyle gücünü kaybetmesi ve Türklere karşı yaygın memnuniyetsizliktir.

Eser ilk dönem İslâm tarihinde kullanılan özel birlikler ve Sâmerâ'da iskân edilen soylu Türk ailelerinin ele alındığı iki “Ek”, “Notlar” ve geniş bir “Bibliyografya” ile sona ermektedir.

Müellif, ana kaynak olan Taberî'yi ve benzeri Arapça kronikleri mümkün olduğunca Ermenice ve Gürcüce kaynaklarla karşılaştırmış, buna ilave olarak nümizmatîği ve tarihî değer taşıyan belgeleri kullanmıştır. Erken dönem İslâm tarihi çalışmalarında genellikle ihmal edilen Memlük kaynaklarını ve bibliyografik sözlükleri de kullanarak özellikle Türk komutanlar hakkında ilave bilgiler elde etmiştir. Batılı yazarların umumiyetle gözardı ettikleri Arapça ve Türkçe araştırma eserleri de değerlendirmiş olması sevindiricidir. Gordon'un çalışması konuyu ele alış tarzı ve vardığı sonuçlar açısından Hakkı Dursun Yıldız'ın *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul 1976, 1981) adlı eserine benzemekle birlikte (yazar, Yıldız'ın konu ile ilgili olarak çeşitli dergilerde yayınlanmış makalelerine müracaat etmiş olmakla beraber, kitabını kullanmamıştır) daha tafsilatlı ve son yirmi yılda Abbâsî döneminde Türkler ile ilgili olarak yapılmış araştırmalarda ortaya atılan soruların en azından bir kısmına cevap vermesi açısından dikkate değerdir.

Cengiz Tomar

Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeyniler

Reşat Öngören

İstanbul: İnsan Yayınları 2003. 231 sayfa.

Eser, Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak Zeynüddin Hâfî (ö. 838/1435) tarafından Herat'ta kurulan ve kısa bir sürede Horasan, Orta Doğu ve Anadolu'da yayılma imkânı bulan Zeyniyye tarikatının tarihini ve seyr u sülûk âdâbını

ele almaktadır. XV. yüzyılda kurulan Zeyniyye, geniş bir coğrafyaya yayılarak dönemin önde gelen âlim ve yöneticilerini bünyesine almayı başarmış, ancak iki yüzyıl sonra tesirini yitirmiş ve zamanla tarihe karışmıştır. Eserde Zeyniyye'nin entelektüel kesimlere ulaşabilmesinin temel sebebi olarak zâhîr-bâtın bütünlüğüne, ilme ve ehl-i sünnet inançlarına sıkıca bağlı olması gösterilmiştir. Bu tarikatın zamanla tesirini yitirmesinin sebepleri olarak da Anadolu'da Nakşibendiyye, Halvetiyye ve Bayramiyye gibi tarikatların daha etkin hâle gelmesi, Zeynîler'in Osmanlı devletindeki siyâsî ihtilâflarda taraf oldukları kişilerin başarısız olması ve Zeyniyye'deki katı zühd anlayışı gösterilmiştir. Yazar özellikle Osmanlı yöneticileri ile tarikatların ilişkilerini geniş bir araştırma ve derin bir vukuf ile ortaya koymuştur.

Eser bir "Giriş", iki bölüm ve bir "Sonuç"tan oluşmaktadır. "Giriş" bölümünde Zeynîliğin doğuşu, silsilesi ile Zeynüddin Hâfî'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. "Birinci Bölüm"de Zeynüddin Hâfî'nin halifeleri ve Zeynîliğin Horasan, Hicâz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de yayılışı, önde gelen temsilcileri ve tekkeleri tanıtılmıştır. "İkinci Bölüm"de Zeynîliğin âdâbı ve özellikleri incelenmiş, "Sonuç" bölümünde ise tesirini yitiriş sebepleri üzerinde durulmuştur. Eser, ilim dünyasında Zeyniyye tarikatının tarihini ve kültürünü kapsamlı bir biçimde ele alan ilk ve şimdilik tek çalışmadır. Bu yönüyle genelde tasavvuf tarihi ve özelde Zeyniyye tarikatı hakkında bundan sonra yapılacak araştırmalar için önemli bir rehber durumundadır. Tasavvuf tarihinin yeterince tanınmayan bir ekolü, bu eser ile gün yüzüne çıkmıştır.

Söz konusu eser hakkında söylenebilecek bazı küçük notlar ve teklifler ise şunlardır:

1. Eserin bibliyografyasında aynı yazara âit daha önce hazırlanmış yüksek lisans tezi zikredilmemiştir (*Fâtiḥ Devrinde Belli Başlı Tarikatlar ve Zeyniyye*, Marmara Ün. S.B.E., İstanbul 1990).

2. Zeynî şeyhleri anlatılırken "Muhammed b. Ahmed b. Akîle el-Mekkî'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi bulunamamıştır" cümlesi yer almaktadır (s. 56). Oysa bu şahıs hakkında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'*nde müstakil bir madde bulunmaktadır (Abdülhamit Binşik, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 304-306).

3. Zeynüddin Hâfî'nin halifelerinden Muhammed Tebâdekânî'nin (kitapta Tebâdegânî olarak geçer) bir eserinin ismi *Tesnîmü'l-muğribîn* olarak kaydedilmiştir (s. 34). Bu eserin doğru ismi *Tesnîmü'l-mukarrabîn* olup (bk. İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, 287) İran'da yayımlanmıştır (nşr. Muhammed Tabâtabâî Bihbehânî, Tahran 1382 hş./2003).

4. Zeynüddin Hâfi'nin kabrinin iki kez değiştirildiği, yani nâşının başka yerlere nakledildiği ifâde edilmiş (s. 14); ancak bunun sebebi üzerinde durulmamıştır. XVI. yüzyılın başlarında Herat'ın, Safevî Şîileri tarafından işgal edilmesi öncesinde Herat halkının, mezarların tahrip edilmesi korkusuyla bazı önemli şahısların naaşlarını başka yerlere naklettikleri bilinmektedir. Nitekim Sa'deddin Kâşgarî ve Abdurrahman Câmî'nin mezarları da bu dönemde değiştirilmiştir (bk. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı [XII-XVII. Asırlar]*, İstanbul 2002, s. 343).

5. Zeyniyye şeyhleri arasında zikredilen Ebulfutûh Nüreddin Ahmed ve onun kolundan gelen Şinnâvî, Kuşâşi ve Kûrânî gibi şahıslar (s. 50-56) Zeyniyye'nin yanı sıra Nakşibendiyye de dahil, birçok tarikattan icâzetli oldukları için, husûsan Zeynî şeyhi olarak telakkî edilmeleri oldukça zordur. Hattâ bu şahıslarda Zeyniliğin teberrukten ibâret kaldığı bile söylenebilir.

6. Zeynüddin Hâfi'nin bir şekilde vahdet-i vücûdu eleştirdiği, ancak Zeynüddin Hâfi'den sonra tarikatta tevhidle ilgili hâkim görüşün vahdet-i vücûd şeklinde ortaya çıktığı ifâde edilmiştir (s. 193). Tarikatın kurucusu ile tâkipçileri arasındaki bu fikir ayrılığının sebepleri araştırılmaya değer önemli bir konu olmakla birlikte yeterince işlenmemiştir.

7. Orta Asya ve Horasan'daki ilk dönem Nakşibendîler ile Zeynîlerin dört konuda birbirinden ayrıldıklarını söylemek mümkündür. Bunlar vahdet-i vücûd, rüyâ tâbiri, melâmet ve halvettir.

8. Eserdeki "Nablûsî" imlâları (s. 51, 209, 215) "Nâblusî" şeklinde olmalıdır (uzatma işâreti a üzerinde).

Bu mühim ve sahasındaki yegâne eserin başka dillere tercüme edilmesi, Türkçe bilmeyen akademisyenlerin de istifâde edebilmesi için önemli bir kültürel hizmet olacaktır.

Necdet Tosun

İbn Sînâ'nın Mirası

Dimitri Gutas

ed. ve çev. M. Cüneyt Kaya

İstanbul: Klasik, 2004. xxiv +214 sayfa.

Dimitri Gutas'ın İslâm felsefesinin zirvesi kabul edilen İbn Sînâ ile ilgili sekiz makalesini ihtiva eden bu kitapta, ayrıca mütercime ait bir "Sunuş", yazarın Türkçe tercüme için kaleme aldığı bir "Önsöz", mütercim tarafından hazırlanan *İbn Sînâ'nın Türkiye'deki Neşir ve Tercüme Edilen Eserleri* başlıklı bir "Ek" ve "Dizin" bulunmaktadır.